

УДК 159.946.3:81'23

Кордонець Вікторія Володимирівна

асистент кафедри логопедії та спеціальної психології,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ)

e-mail: v_kordonets@mail.ru

ORCID 0000-0001-5997-2769

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена вивченню взаємозв'язків компонентів комунікативно-мовленневого розвитку, якісної своєрідності та віковим особливостям мовленнєвої комунікації дітей, виділенню та аналізу провідних методологічних основ ролі потреби в спілкуванні у цілісному процесі становлення особистості на різних етапах її комунікативно-мовленневого онтогенезу.

Аналіз психічного розвитку дітей і молодших школярів свідчить про те, що розвиток базових якостей комунікативно-мовленневого онтогенезу, розвиток суб'єктної активності закладають основу для дійсно гармонійного розвитку особистості, оскільки психолого-педагогічна робота спрямована на самореалізацію потенційних можливостей дитини. Базові якості комунікативно-мовленневого розвитку відображають істотний для розвитку психіки людини принцип єдності афекту та інтелекту і виявляються в якостях поведінки, свідомості особистості в цілому.

Ключові слова: комунікативно-мовленневий розвиток дітей, онтогенез, особистість, спілкування, взаємодія, діяльнісний підхід, суб'єктна активність.

Постановка проблеми. Комунікативно-мовленневий розвиток та спілкування є вирішальними факторами загального психічного розвитку дитини у ранньому, дошкільному та молодшому шкільному віці. Поняття «спілкування» при цьому обґрунтовує положення про соціальну обумовленість, опосередкованість психіки людини, соціалізацію особистості. У концепції культурно-історичного виникнення та розвитку вищих психічних функцій комунікативно-мовленневий розвиток і спілкування займає центральне місце — як фактор психічного розвитку людини, умови саморегуляції психіки й поведінки. Комунікативно-мовленневий розвиток виступає як одна з форм життєдіяльності, умова соціальної детермінації розвитку особистості, формування психіки людини.

Мета і задачі статті. Визначити взаємозв'язок компонентів комунікативно-мовленневого розвитку і спілкування, їх якісної своєрідності та вікові особливості мовленнєвої комунікації дітей; аналіз провідних методологічних основ ролі потреби в спілкуванні у цілісному процесі становлення особистості на різних етапах її комунікативно-мовленневого онтогенезу, що дозволить виділити диференційовані форми психічної діяльності, характерні для кожного рівня даної системи, і основні напрямки комунікативного розвитку дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до поглядів вітчизняних психологів (Л. С. Виготський, А. В. Запорожець, Г. С. Костюк,

О. М. Леонт'єв, М. І. Лісіна, С. Д. Максименко, В. С. Мухіна, Т. А. Пироженко, С. Л. Рубінштейн, О. О. Смирнова, Д. Б. Ельконін та ін.), спілкування виступає як одного з основних умов розвитку дитини, найважливішого чинника формування його особистості, нарешті, провідного виду людської діяльності, спрямованої на пізнання та оцінку самого себе за допомогою інших людей [1, 3, 6].

Загальноновизнано, що всебічний розвиток дитини відбувається на основі освоєння культурно-історичного досвіду, носієм якого є дорослий. Цей процес має складний характер, у ньому важливу роль відіграє організоване спілкування дитини із дорослим. Разом з тим для повноцінного його розвитку важливий не тільки сам процес спілкування з дорослим, а й велика роль спілкування з однолітками. У цьому руслі дослідження комунікативно-мовленнєвого онтогенезу є можливість визначити спрямованість і гармонійність не тільки психологічних, але і психічних новоутворень цієї сфери [2].

Комунікативно-мовленнєвий розвиток можна розглядати як результат взаємодії дитини з людьми, які його оточують, коли є можливість самовиразитися, який реалізується в момент переходу від емоційної роз'єднаності до зацікавленості до інших осіб чи групи осіб.

Таким чином, комунікативно-мовленнєвий розвиток дітей спирається в першу чергу на базові новоутворення емоційної сфери та суб'єктну активність. Досить розвинена сфера емоцій не тільки забезпечує розуміння і самовираження партнерських контактів, а й стимулює розвиток суб'єктної регуляції, оскільки момент комунікативної зустрічі активізує невербальні та вербальні засоби встановлення контактів, які, у свою чергу, впливають на рішення дитини про подальшу участь в комунікації.

Психокорекція всіх комунікативних ознак у мовній поведінці дітей, як зазначає у своєму дослідженні О. В. Мамічева, забезпечує фундамент для подальшого зростання когнітивно-лінгвістичної складності активності. У той же час недостатній рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини є причиною затримки в розвитку мовленнєвої взаємодії дітей різного віку, що часто пояснюється несформованістю суб'єктної активності емоційно-особистісних форм контактів, які забезпечують розвиток комунікативних властивостей особистості [4].

Ігнорування характеру міжособистісних відносин дитини з дорослими та однолітками, заснованих на емоційно-забарвлених дружніх проявах любові, підтримки, визнання, пояснює картину тривожної атмосфери емоційного неблагополуччя дитини в системі відносин із соціальним оточенням, поза якими неможлива поява більш складних — ділових і пізнавальних мотивів спілкування.

Саме несформованістю емоційно-особистісних форм контакту дитини з дорослими в сім'ї та дитячому садку в багатьох випадках пояснюється причина низького рівня комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини. Психічні досягнення емоційно-особистісних форм контакту: взаємозв'язок з дорослим, комунікативна спрямованість, комунікативна активність, різноманітність експресивно-мімічних способів взаємодії є базови-

ми досягненнями комунікативно-мовленнєвого розвитку особистості. Їх слід розглядати як вікову норму дітей певного онтогенезу, оскільки вони визначають подальший розвиток здатності людини до мовної взаємодії, співпраці, міжособистісної координації дій в різноманітних ситуаціях життєдіяльності [5].

Виклад матеріалу. Розвиток комунікативних дій дає дитині можливість встановлювати контакти не тільки з людьми, але й зі світом предметно-мовленнєвого, природньо-навколишнього середовища. Така значуща комунікативна властивість, як установка на реакцію у відповідь, розвиває суб'єкту взаємодію, відкритість досвіду інших.

Процес пізнання навколишнього світу розглядається при цьому як діалог, взаємодія, прилучення. Розширення партнерського оточення і оволодіння новими видами предметно-практичної, ігрової, пізнавальної діяльності розвивають форми взаємодії, які потребує дитина, — від адекватної передачі понять, координації дій для досягнення спільної мети, до розвитку понятійної свідомості, критичності мислення, об'єктивності та рефлексії. Остання з'являється у зв'язку з потребою дитини відокремити себе від інших, від результату, від задуму діяльності [5].

Не випадково, що діти дошкільного віку не тільки значно розширюють специфічно дитячі продуктивні види діяльності, але й проявляють вибіркові інтереси до найрізноманітніших сфер життя, демонструють зростання пізнавальної активності. При цьому диференціюються відносини і формуються стійкі тривалі дитячі групи, закріплюється індивідуальний стиль мовної поведінки.

Досягнення комунікативно-мовленнєвого розвитку дозволяють дитині вирішувати складні соціально-перцептивні і когнітивно-лінгвістичні завдання. Когнітивно-лінгвістичний рівень досягнень дитини відображає засвоєння нею відносин «людина — ситуація» і «мовна форма — значення». Ці базові терміни, які сприймаються як єдність (слова разом із значенням об'єктів ситуації спілкування), забезпечують успішність реальної взаємодії дитини з соціальним оточенням.

Успішність контактів залежить від засвоєння дитиною зазначених відносин, оскільки вони допомагають відповісти на питання психологічної характеристики відносин людей у спілкуванні. Зростання когнітивної складності поведінки, активність взаємодії з людьми в різних видах діяльності забезпечують і пояснюють розвиток активного словника дитини, потреби в роз'ясненні і тлумаченні значень слів, схильність до словотворення [2].

Сформованість когнітивних процесів (сприйняття, пам'яті, мислення, яви) дають дитині можливість зробити мовлення об'єктом маніпуляції, усвідомлення, творчості. Швидкоплинний характер цього «вибуху» словотворення вказує на онтогенетичну природу явищ. Природність мовної творчості — норма віку, яка свідчить про психічне новоутворення в загальному портреті розвитку дитини. Динаміка прояву когнітивно-лінгвістичних змін вказує на важливість прояви переваг кожного періоду дитинства в повному обсязі та на необхідність активізації та реалізації їх в процесі становлення особистості.

Вивчення психологічних особливостей комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей дало можливість зробити висновки про те, що прогресивна якісна зміна мовної поведінки дітей зумовлена її зв'язком з формами спілкування (емоційно-особистісною, ситуативно-діловою, позаситуативною). При цьому встановлено, що характер змін комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей проявляється в ускладненні та закріпленні структурно-функціональної єдності всіх суб'єктних ознак здатності (активності) до спілкування (які потреби спілкування має дитина; сформованість основного типу комунікативної позиції як прояву самооцінки у комунікативній діяльності; характер надій з боку оточення; особистісні риси характеру, які проявляються у взаємодії: привітність, товариськість, повага, довіра до людей і т. д.). У дітей удосконалюються когнітивно-лінгвістичні досягнення, пов'язані із засвоєнням відносин «людина — ситуація» і «мовна форма — значення».

Ці досягнення знову, як і в дошкільному віці, але вже на новому рівні, спрямовують увагу дитини на людину, її відносини з іншими, закріплюють ціннісні відносини, дають можливість свідомо користуватися засобами комунікації (точність словника, інтонації, виразність мовлення, граматичну та фонетичну відповідність нормам, різноманітність експресивно-мімічних засобів), які забезпечують взаєморозуміння з іншими людьми. Комунікативні та когнітивно-лінгвістичні досягнення попередніх років дитинства дозволяють дитині адекватно вирішувати складні ситуації спілкування з більш широким колом партнерів (дитина — близькі і незнайомі дорослі, дитина — однолітки і малюки).

Відзначимо, що загальна тенденція прогресу в комунікативно-мовленнєвому розвитку дітей пов'язана, в першу чергу, зі змінами комунікативного характеру. Як виявилось, орієнтація на партнера і установка на відповідну реакцію визначають не тільки готовність до комунікації і можливість включення в міжособистісний процес обміну невербальними та вербальними засобами, а й сприяє розвитку довільних характеристик мовлення. Комунікативна спрямованість і орієнтація на партнера у спілкуванні зумовлює когнітивну перебудову в оцінці відносин «людина — ситуація», породжує комунікативну задачу і в той же час сприяє пошуку шляхів перетворення контакту (переконати, порадувати, висловити згоду або незгоду), що, в свою чергу, визначає вибір адекватних невербальних і вербальних засобів.

Необхідність повного якісного вирішення комунікативного завдання та реалізація потреб спілкування висувають вимоги зв'язності, логічності, структурованості висловлювання, яке підвищує рівень довільності мовлення. Найчастіше зміни в прогресі комунікативно-мовленнєвих досягнень відбуваються тоді, коли такі «внутрішні інстанції» підростаючої особистості, як образ «Я», самооцінка, ціннісні орієнтації, набувають функціональності і дієвості. Розвиток і закріплення цих інстанцій в загальному психічному розвитку як регуляторів діяльності і поведінки свідчать про диференціацію внутрішнього і зовнішнього життя особистості, розвитку у неї здатності діяти довільно, відповідно до поставленої мети, здатності дитини до морального вибору, завдяки чому вона може діяти свідомо, саможестійно від імені власного «Я».

Можна сказати, що психологічні досягнення особистісного, суб'єктного характеру, найважливішим з яких є новоутворення старшого дошкільного віку — супідрядність мотивів, яка демонструє систему мотивів і забезпечує саму можливість морального вибору дій, закріплюючись в загальній структурі комунікативно-мовленневого генезису, демонструють саме процес становлення особистості.

Несформованість базових основ комунікативно-мовленневого онтогенезу негативно відображається на психічному розвитку дитини взагалі. З віком зовнішні та внутрішні прояви цих вад ростуть.

Нерозвиненість комунікативних відносин завдає труднощів у самовизначенні особистості дошкільника в різних видах предметно-практичної діяльності, яка потребує від нього навичок установки інтерпсихічної взаємодії. Відсутність відносин суб'єктного характеру між дитиною і оточенням призводить до внутрішніх змін особистості. У дитини при цьому проявляється відсутній інтерес до життя людей взагалі та конкретної людини зокрема, що виявляється в появі та закріпленні таких властивостей, як неприязнь, похмурість, злість, агресивність.

На превеликий жаль, ці риси в особистісному розвитку дітей мають тенденцію до поширення. Відсутність прямої залежності рівня досягнень дітей у комунікативно-мовленнєвій діяльності лише від віку дитини підкреслює значення оточення, у якому дошкільник формується як активний суб'єкт предметно-практичної та мовної діяльності, розвиває свої природні здібності, виявляє соціальну та інтелектуальну активність.

Висновки. Аналіз психічного розвитку дітей і молодших школярів свідчить про те, що розвиток базових якостей комунікативно-мовленневого онтогенезу, розвиток суб'єктної активності закладають основу для дійсно гармонійного розвитку особистості, оскільки психолого-педагогічна робота спрямована на самореалізацію потенційних можливостей дитини.

Досягнення оптимальної системи якостей досліджуваного феномена забезпечує максимальну реалізацію психологічного потенціалу дитини в будь-якій діяльності при наявності знань і навичок. Це відбувається тому, що базові якості комунікативно-мовленневого розвитку відображають істотний для розвитку психіки людини принцип єдності афекту та інтелекту і виявляються в якостях поведінки, свідомості особистості в цілому. Педагогічний вплив повинен забезпечувати зростання самовираження і активність вихованця, а отже, і спиратися на природні сили дитини, на вікові закономірності становлення психічних новоутворень. Проведений аналіз розкриває величезні можливості потреби в спілкуванні з точки зору розвитку і формування особистості.

Важливо підкреслити, що процеси міжособистісного спілкування зачіпають перш за все спонукальні, установчі, мотиваційні, емоційні сфери особистості. Тобто найбільш значущі і глибокі її структури, формування яких будь-якими іншими способами і засобами представляє значні труднощі або навіть взагалі не може бути досягнуто. У цьому сенсі комунікативно-мовленнєвий розвиток виконує в цілісному розвитку особистості унікальну і величезну роль.

Список використаних джерел і літератури

1. Запорожец А. В. Избранные психологические труды [Текст] : в 2 т. / А. В. Запорожец. — М.: Педагогика, 1986. — Т. 1: Психологическое развитие ребенка ; Т. 2: Развитие произвольных движений. — 1986. — 297 с.
2. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка [Текст] // М. И. Лисина. — М.: Изд-во Ин-т практ. психологии, Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. — 383 с.
3. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии [Текст] / А. Н. Леонтьев ; [под ред. Д. А. Леонтьева, Е. Е. Соколовой]. — М.: Смысл, 2000. — 509 с.
4. Мамичева Е. В. Развитие и место речеисполнительных операций, в структуре речевой деятельности [Текст] / Е. В. Мамичева // Психолінгвістика : [зб. науч. трудов ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. — Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2012. — Вип. 10. — С. 80–85.
5. Смирнова Е. О. Межличностные отношения дошкольников. Диагностика, проблемы, коррекция / Е. О. Смирнова, В. М. Холомогорова. — М.: ВЛАДОС, 2003. — 160 с.
6. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника. — М.: Знание, 1972. — С. 64.

References

1. Zaporozhets, A. V. (1986). *Izbrannyye psichologicheskie trudyi*. (Vols. 1-2). Moscow: Pedagogika, 1986. T. 1: Psichologicheskoe razvitie rebenka. — T. 2: Razvitie proizvolnyih dvizheniy [in Russian].
2. Lisina, M. I. (1997). *Obschenie, lichnost i psihika rebenka*. Moscow: Izd-vo In-t prakt. psichologii, Voronezh: NPO «MODEK». [in Russian].
3. Leontev, A. N. (2000). *Lektsii po obschey psichologii* [Tekst] D.A. Leonteva, E.E. Sokolovoy (Ed.). Moscow: Smyisl [in Russian].
4. Mamicheva, E. V. (2012). Rozvy`tok ta misce movnomy`slennyevy`x operacij v strukturi movnoyi diyal`nosti. *Psy`xoly`ngvisty`ka: zb. nauk. pracz` DVNZ «Pereyaslav-Xmel`ny`cz`ky`j derzhavny`j pedagogichny`j univerty`tet imeni Gry`goriya Skovorody`, 10, 80-85*. Pereyaslav-Xmel`ny`cz`ky`j: PP «SKD» [in Ukrainian].
5. Smirnova, E. O. & Holomogorova, V.M. (2003). *Mezhlichnostnyie otnosheniya doshkolnikov. Diagnostika, problemyi, korrektsiya*. Moscow: «VLADOS» [in Russian].
6. Elkonin, D. B. (1972). *Psichologiya obucheniya mladshego shkolnika*. Moscow: Znanie [in Russian].

Кордонец Виктория Владимировна

ассистент кафедры логопедии и специальной психологии,
ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»
(г. Славянск)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ

Резюме

Статья посвящена изучению взаимосвязей компонентов коммуникативно-речевого развития, качественному своеобразие и возрастным особенностям речевой коммуникации детей, выделению и анализу ведущих методологических основ роли потребности в общении в целостном процессе становления личности на различных этапах ее коммуникативно-речевого онтогенеза.

Анализ психического развития детей и младших школьников свидетельствует о том, что развитие базовых качеств коммуникативно-речевого онтогенеза, развитие субъектной активности закладывают основу для действительно гармоничного раз-

вития личности, поскольку психолого-педагогическая работа направлена на само-реализацию потенциальных возможностей ребенка. Базовые качества коммуникативно-речевого развития отражают существенный для развития психики человека принцип единства аффекта и интеллекта и проявляются в качествах поведения, сознания личности в целом.

Ключевые слова: коммуникативно-речевое развитие детей, онтогенез, личность, общение, взаимодействие, деятельностный подход, субъектная активность.

Viktoriya Kordonets

Assistant Teacher of the Chair of Speech Therapy and Special Psychology,
Donbass State Pedagogical University, Slovyans'k, Ukraine

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE COMMUNICATIVE-SPEECH DEVELOPMENT

Abstract

The article is devoted to the investigation of connections between different components of the communicative-speech development and communication, to the qualitative originality and age peculiarities of speech communication of children and to the outline and analysis of the leading methodological foundations on the role of one's need in communication in the entire process of coming into being of a particular personality at different stages of one's communicative-speech ontogenesis.

Communicative-speech development of children relies first of all on the basic new growths in the emotional sphere and subjective activity. Progressive qualitative change in the speech behavior of children is substantiated by its ties with the forms of communication (emotion-personal, situation-practical, non-situational). The character of changes in the communicative-speech development of children reveals itself in getting more complicated and securing the structure-functional entity of all subjective signs of ability to communicate.

The basic qualities of the communicative-speech development reflect the important for the psychological development of a personality principle of entity of affect and intellect; they reveal themselves in the manner of behavior and conscious of a personality on the whole.

Key words: communicative-speech development of children, ontogenesis, personality, communication, interaction, actional approach, subjective activity.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2016